

Dezső Kinga Julianna

Ifj. RÉVÉSZ IMRE ÚTJA AZ EGYHÁZKORMÁNYZÓI SZÉKIG (1889–1938)¹

Ifj. Révész Imre 1889-ben látta meg a napvilágot Pápán és 1938-ban került a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki székébe. Az egyházkormányzó igencsak sokrétű utat járt be tanulmányai, majd egyháztörténeti és lelkeszi működésének szempontjából is, míg 49 éves korára Magyarország legkiterjedtebb és legtöbb hívet számláló református egyházkerületének vezetésére jelölték. Családjának nem az első nagynevű egyházi szereplője volt, ugyanis édesapja is viselte a püspöki tisztséget, bár ő a Tiszáninneri Református Egyházkerület élén, s nagyapja, id. Révész Imre is kora meghatározó egyházi személyisége volt, aki kulcsszereplője lett annak az egyházi harcnak, melyet a magyar protestantizmus a bécsi kormányzattal vívott 1856 és 1861 között.

Kutatásom egésze ugyan ifj. Révész Imre püspöki működését igyekszik megvilágítani különböző aspektusokból, egy áttekintő tanulmány erejéig azonban szükségesnek tartom vázolni azt az utat, amely az egyházkormányzó székig vezetett. Jelen írásban tehát a fent említett ősök, a családi háttér, a származás vázlatos bemutatására vállalkozom, illetve annak ismertetésére, hogy hol és milyen tanulmányokat folytatott, majd milyen jelentősebb mérföldkövek jelölték ki útját az 1938-as püspökké választásig. Az említettek bemutatásában elsősorban Révész önéletrajzi írása lesz segítségemre, ugyanis személyes visszaemlékezése megadja élete fontosabb eseményeinek ívét, mely visszaemlékezésre támaszkodva a kéziratári és levéltári forrásokat, illetve a szekunder forrásbázist hívom segítségül a minél teljesebb kép kialakításához. A primer forrásokat elsősorban a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának (továbbiakban: TtREL) anyagai és a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (továbbiakban: TtREK) Kéziratárának dokumentumai jelentik. Ez a vázlatos életrajzi áttekintés vélhetően segít megérteni, hogy milyen fiatalkori hatások érték, s ezek közül melyek voltak azok, amelyek hatottak később a püspöki székben meghozott döntéseire is.

¹ Jelen publikáció a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában készülő, Révész Imre püspöki működését vizsgáló disszertáció részkutatása.

CSALÁD, SZÁRMAZÁS, GYEREKKOR

Ahogyan azt a bevezetőben is említettem, Révész Imre nem volt családja homonovusa, ugyanis évszázadokra visszamenőleg számos értelmiségi volt egyenesági felmenői között mind apai, mind anyai ágon. Apai nagyapja ugyanezt a nevet viselte, s az iránta mutatott tisztelet és munkásságának méltó módon történő megörökítése fejeződött ki abban, hogy születésének 100. évfordulójára az unoka maga készítette el a nagy egyházfi életének monográfiáját.² Ennek első fejezetében³ írt a Révész család származásáról, a nemesi cím elnyeréséről, sőt a családi címer kinézetéről is. Eme leírás szerint a familia nemességszerző felmenője a Szabolcs vármegyei Révész Tamás volt, akinek 1659-ben I. Lipót adományozott nemeslevelet, kiemelve őt a jobbágyi sorból. Címerük egy zöld mezőben ágaskodó, görbe kardot tartó kétfarkú arany oroszlánt ábrázol piros-zöld és arany-zöld sisakdíszsel, illetve az ötágú koronás sisakból kiemelkedő ugyanolyan oroszlánnal. (A nemesi oklevél átírata⁴ – amelyet feltehetően valamelyik korábbi felmenő készített el – megtalálható a TtREL által őrzött, főként az id. Révész Imrre vonatkozó, de családtörténeti adatokat is tartalmazó dokumentumok között.) Már az 1700-as évek első felében volt olyan felmenő, nevezetesen Révész András, aki református lelképásztor volt a beregi egyházmegyében. Révész úgy fogalmazott családjáról, hogy „egy volt ama számos tiszavidéki kálvinista nemes famíliák közül, amelyek a [...] parasztságból [...] emelkedtek a populus Verbóczyanus soraiba, s [...] gerincoszlopává lettek a magyar nemzeti öntudatnak, s az egyházi és világi művelődésnek”.⁵

Ez a „gerincoszlop” nevelt ki olyan személyeket, mint Révész édesapja, Révész Kálmán, aki a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke volt (1918–1931); nagyapja, a már említett id. Révész Imre, a korabeli protestáns szellemi élet és a pátensharc kiemelkedő alakja; dédapja, Révész Pál, aki iskolamester volt Tiszadobon, majd jegyző Újfehértón, Tégláson és Nagykállóban; illetve ükapja, Révész János kiskunhalasi kisbirtokos és tanító. De nem csupán a Révész-ág bővelkedett olyan személyiségekben, akik meghatározó alakjai lettek az egyházi és világi művelődésnek, ugyanis apai nagyanyja, Vecsey Johanna ebből a szempontból hasonlóképpen kiemelkedő felmenőkkel rendelkezett. Az ő édesapja az a Vecsey József volt, aki a Debreceni Református Kollégium után Göttingenben is tanult, visszatérve a filozófia tanára, majd a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett; nagyapja, szintén Vecsey József, debreceni városi szenátor volt; dédapját, Vecsey Sámuel, aki Debrecen mellett Lőcsén és Franekerben is tanult, tiszántúli szuper-

² RÉVÉSZ Imre: *Révész Imre élete (1826–1881)*, Debrecen, Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, 1926.

³ Uo., 1–7.

⁴ Révész család nemesi oklevelének átírata, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban TtREL) I.25. id. Révész Imre-féle gyűjtemény c. Révész családra vonatkozó iratok.

⁵ Révész: *Révész Imre élete (1826–1881)*, 2.; A 20. század első felében nem volt egyedülálló a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökei között, hogy nemesi családból származtak (pl.: Hegy-megi Kiss Áron, Eröss Lajos, Baltazár Dezső).

intendenssé választották; ükapja, Vecsey János pedig amellett, hogy ő is külföldi egyetemen tanult (Utrecht), szintén a Tiszántúl szuperintendense lett.⁶

Ebből a „gerincoszlopból” származik tehát ifj. Révész Imre, aki a leírtak fényében tulajdonképpen a harmadik volt a családban, aki elfoglalhatta a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki székét. Teológiai önéletrajzának első, „Kassa” címet viselő fejezetében⁷ részletesen ír gyerekkoráról, s arról, hogy hogyan alakult neveltetése a kezdeti években. Az ebben foglalt információkra vonatkozóan tulajdonképpen nem ismeretes másik, hasonlóan részletes és személyes forrás. Az írásból kiderül, hogy Révész – bár élete első epizódjának meghatározó városa Kassa volt – hatéves koráig Budapesten, illetve nyaranta Debrecenben nevelkedett. Ennek az volt az oka, hogy édesanyját, Tima Honoriat két hónapos korában elvesztette, így az első hat esztendőben a Révész-nagymama, illetve nagynénje, Révész Gabriella és férje, dr. Hőgyes Ferenc viselték gondját. Édesapja, Révész Kálmán – aki 1892-ben kassai lelképásztor lett – újrَاهázasodott, így Révészt hatéves korától édesapjával együtt mostohaanyja, Fáy Klára nevelte, akire önéletrajzában úgy emlékszik vissza, mint vér szerinti édesanyjára. Ebből a házasságból Révésznek négy féltestvére született, akikről a már említett, Kovács I. Gábor által szerkesztett adattár⁸ közöl részletesebb információkat. Mind a négyen Magyarországon házasodtak, és az Amerikai Egyesült Államokba költöztek az 1900-as évek elején, a nagy kivándorlási hullám éveiben. Öccse és egyetlen fiútestvére, Révész Kálmán feleségével Pittsburghben telepedett le és épített karriert; legidősebb húga, Révész Klára Brunswickben élt és hunyt el, férje pedig az a Bor Jenő volt, aki az USA hadseregének térképésze lett; második húga, Révész Gizella Bogár Lajosnak, a toledói magyar református egyházközség lelkészének volt a felesége és Norfolkban hunyt el; legfiatalabb húga, Révész Ilona pedig vitéz Keresztfalvy Antal újságíró neje volt, Ohioiban hunyt el.

A testvérek közül Imre volt tehát az egyetlen, aki Magyarországon maradt, pontosabban 18 esztendőig a szülők mellett Kassán, ahol az elemi iskolát és a gimnáziumot végezte, s ahol „...a tiszántúli református parókiák egyszerű, puritán szelleme találkozott az abauji gentry famíliáknak még a szegénységben is előkelő társadalmi légkörével”.⁹ Szintén önéletrajzának már említett „Kassa” fejezetében részletesen ír arról, hogyan formálták a tanulóévek református identitását, itt azonban annyit fontosnak tartok kiemelni, hogy elemi iskoláit evangélikus, míg a gimnáziumot a premontrei rend katolikus iskolájában végezte, s tulajdonképpen az őt itt ért hatások voltak azok, amelyek megerősítették és rendíthetlenné tették kálvinista hitében.

⁶ KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *HIT – TUDOMÁNY – KÖZÉLET. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914-1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 103–105.

⁷ RÉVÉSZ Imre: *Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok* (Szerk. Barcza József), Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990, 12–20.

⁸ Kovács I. (szerk.), *A Debreceni Tudományegyetem Református*, 106.

⁹ Révész: *Vallomások*. 14.

EVANGÉLIKUSOK, FEHÉRPAPOK, HUGENOTTÁK – RÉVÉSZ ISKOLAI ÉVEI

Révész iskolás éveinek meghatározó helyszíne tehát Kassa volt, mivel itt végezte elemi tanulmányait az evangélikusoknál, ugyanis – ahogyan arra önéletírásában utal – a református elemi iskolát még azelőtt felszámolták Kassán, hogy édesapja megkapta ott a lelkészi állást. Az evangélikus elemi iskola számított elit iskolának, így a város értelmiségi rétege vallási hovatartozásra való tekintet nélkül járatta oda gyerekeit, s így tulajdonképpen Révész édesapja sem választhatott mást elsőszülött fiának. Az első iskolai évekre vonatkozó „Iskolai időszaki értesítőkből”¹⁰, amelyek tartalmazzák az érdemjegyeket, kiviláglik, hogy Révész szellemi tehetsége már kisiskolás korában megmutatkozott. Ezt jól mutatja az is, hogy az első év végét lezáró értesítőbe az alábbi bejegyzés került: „Igen törekvő fiúcska, csak az írásra kell több gondot fordítania”, s ezt a megjegyzést az indokolta, hogy minden jegye „kitűnő” volt, a magyar írást és szépírást viszont „csak” jelesre sikerült teljesítenie. Harmadik osztályban pedig felsejlett az, ami később, a gimnáziumi évek alatt vált nyilvánvalóvá: a kiváló eszű fiú gyenge fizikummal rendelkezik, így a testgyakorlatra csupán hármasként megfelelő minősítést kapott. A negyedik elemi iskolai év értesítője nem került elő az általam vizsgált Révész-hagyatékából, ezért nem vonható le következtetés arra nézve, hogy milyen felkészültséggel indult el a gimnáziumi tanulmányok útján, az azonban sejthető az első három évet figyelembe véve, hogy hasonlóan kimagasló eredményeket ért el azokban a tárgyakban, amelyekben nem volt szükség a szellemieken kívül másfajta készségekre (testgyakorlat, ének).

Révész 1899 ősztől a premontrai rend főgimnáziumának tanulója lett, hiszen ez volt a korabeli Kassa legjobb hírű gimnáziuma, ahová beiratkozása után édesapjától a következőket kapta útravalóul:

„Fiam, én nagyon szegény ember vagyok, a házon kívül taníttatásod még akkor is nagy terhet jelentene rám nézve, hogyha minden lehető kedvezményben részesülnél. Éppen ezért megpróbállak idejáratni a fehérpapokhoz. Itt azonban nagyon ki kell tenned magadért, mert közepes tanulóval a fehérpapok, jó barátaim előtt nem szégyenkezhetem, lelkésztársaim csöndes vádját, amiért nem kálvinista iskolába adtalak, gyöngé tanulásod esetén el nem viselhetem.”¹¹

Ezekből a sorokból kiviláglik tehát, hogy Révészén igen nagy volt az a fajta szülői elvárásból fakadó teher, melynek súlya alatt – saját visszaemlékezése szerint is – megfeszített erővel próbált teljesíteni.

A TtREK Kézirattárának Révész-hagyatéka őrzi a nyolc kassai főgimnáziumi év bizonyítványát, illetve az érettségi bizonyítványt¹² is. Az érdemjegyek tükrözik mindazt, amit fent említettem, és amiről Révész Vallomásaiban ír, nevezete-

¹⁰ Iskolai időszaki értesítők, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattára Révész-hagyaték (továbbiakban: TtREK R) 7489–7492.

¹¹ Révész: *Vallomások*, 16.

¹² Iskolai és gimnáziumi bizonyítványok 1900–1907, TtREK R 7493–7500.

sen, hogy minden erejét a kiemelkedő szellemi teljesítményre koncentráta, így minden tárgyat jeles eredménnyel teljesített: jeles volt nyelvekből, történelemből, földrajzból, sőt matematikából is. A bizonyítványokban a jó magaviselet mellett a tornázás-testgyakorlás volt az egyetlen, ami mellett sohasem szerepelt jeles, mi több, a gimnázium harmadik osztályában csupán elégségest kapott, majd az utolsó két évben a tankerületi főigazgató felmentette a testnevelés alól. Mindez kiválóan mutatja, hogy nagyon korán jelentkezett az, amire felnőtt korában is oly sokszor hivatkozott, nevezetesen az állandó testi kimerültség és fáradékonyság, melynek ellensúlya volt az a kimagasló szellemi teljesítmény, amely jellemezte mind egyház-történeti, mind pedig püspöki pályafutását.

Gimnáziumi érettségi bizonyítványát tehát 1907 júniusában szerezte meg, minden tárgyból jeles eredménnyel, s a továbbtanulási szándékai afelé vitték, hogy történész és irodalmár legyen. Vallomásaiban így emlékezett vissza az útkeresés időszakára: „Úgy áll a dolog, hogy a lelkeszi pályát eleinte magam sem nagyon ambicionáltam, éppúgy, mint atyám annak idején. [...] Érettségiig valahogyan mégis kialakult bennem [...] az a szándék, hogy a teológiát már csak családi hagyományból is elvégezzem, de mellette szerzek középiskolai tanári oklevelet is.”¹³ Ugyanitt ír édesapjának azon dilemmájáról, hogyan döntsön arról, hogy elsőszülött fiát – pataki teológiai tanár lévén – a kolozsvári teológiai fakultásra küldje-e, s ebben a dilemmában döntő szerepet játszott egy bizonyos Ravasz László gondolkodásmódja, akinek pataki magántanári vizsgáján Révész Kálmán is részt vett, s rácsodálkozott a túlzott teológiai liberalizmusára. Ravasz ekkor már pályázott a megüresedett kolozsvári gyakorlati teológia tanszékre, melyet 1907. szeptember 25-én el is foglalt,¹⁴ ugyanabban a tanévben, amikor Révész elkezdte ott tanulmányait, ugyanis édesapja végül – átgondolva a Ravaszról alkotott véleményt – arra az elhatározásra jutott, hogy „...mégiscsak Kolozsvárra mégy fiam. Az a fiatal ember olyan nagy tehetség, hogy rengeteget fogsz tanulni tőle”.¹⁵ Olyannyira jó volt apjának ez az intuíciója, hogy Révész nem csupán tanult Ravasztól, de később püspöktársak és jó barátok is lettek. Ennek egyik ékes bizonyítéka Ravasz László önéletírása¹⁶, melyben barátként utal Révészre és felmelegíti a közös emlékeket, illetve a TtREK Révész-hagyatékában őrzött Ravasz–Révész levelezés¹⁷, melyet nem csupán püspökségük alatt folytattak kollégákként, hanem később is, idős korukban, mint régi jó barátok.

A gimnáziumi bizonyítványokhoz hasonlóan a TtREK Kézirattára őrzi a teológiai fakultás eredményeinek lenyomatát, azaz Révész Imre leckekönyvét¹⁸ is, melyből

¹³ Révész: *Vallomások*, 20.

¹⁴ HATOS Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2016, 66–67.

¹⁵ Révész: *Vallomások*, 21.

¹⁶ RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 65.

¹⁷ Révész Imre és neje Margit levelezése Ravasz Lászlóval a kezdetektől 1926-tól 1959-ig, TtREK R 7533; Révész Imréhez írt dátum nélküli Ravasz-levelek, TtREK R 7534–7535.

¹⁸ Révész Imre hittanhallgató leckekönyve, Kolozsvár, 1907. szeptember 9., TtREK R 7501.

kiderül, hogy milyen nagynevű tudós-teológus gárda nevelte őt a teológiai évek alatt. Tanára volt többek között a már említett Ravasz László, aki később, 1921 és 1948 között a Dunamellék püspöke volt; Kecskeméthy István, aki orientalista professzorként zsidó nyelvet és görög exegézist tanított; Nagy Károly, aki elkészítette Kálvin Intitutiojának fordítását és az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke is volt; Pokoly József, aki korábban Tisza Kálmán házában házi tanítóként tevékenykedett, majd az egyháztörténelem professzora lett; illetve Borsay Samu egyházzéna, akinek a nevéhez fűződik az 1892-es korálkönyv megalkotása. Ebben a szellemi környezetben nevelkedett tehát Révész és formálódott teológiai látása is, amire úgy emlékszik vissza, hogy

„...hároméves teológiai hallgatásom alatt így értettem meg azt a valamit, amit ma úgy hívunk, hogy teológiai existencia. [...] ott neveltek bennünket, éppen mint teológusokat, olyan szenvedélyes igazságszeretetre és olyan, minden melléktekintettől független, bátor vizsgálódásra, amelynek eredményeképpen egykor fölébe tudtunk emelkedni ott elsajátított álláspontunknak is.”¹⁹

A leckekönyvből kiderül továbbá, hogy a gimnáziumhoz hasonlóan a teológiát is szinte minden tárgyból jeles eredménnyel végezte, egyetlen olyan tantárgy akadt, amely a második két évben kifogott rajta: az egyházzéna vizsgáit csupán elégséges eredménnyel teljesítette. A leckekönyvben tanárai minden esetben a „szorgalmas” vagy „igen szorgalmas” bejegyzéseket rögzítették. A kolozsvári évekhez kapcsolódóan Révész visszaemlékezésében hosszasan ír arról, hogy az említett nevelőktől mit tanult, milyennek látta őket, valamint a hallgatói közösség légköréről, s az ott kötött barátságokról is.

A TtREK Kézirattárában egy másik leckekönyv²⁰ is megtalálható, amelyet a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen állítottak ki. Ennek magyarázata szintén kiolvasható a Vallomásokból, melyben Révész a következőket írta: „...a fakultást megalapító Szász Domonkosnak évtizedekre nagyszerűen bevált elgondolása szerint a teológusok a filozófiát és a pedagógiát a Ferenc József tudományegyetemen hallgatták. Így lehettem szerencsés, hogy hallgathattam a máig legnagyobb magyar filozófust, Böhm Károlyt.”²¹ leckekönyvben felsorolt pedagógiai és filozófiai tárgyak mellett ott szerepelt a „Francia nyelv haladóknak” tárgy is, amelyet anyanyelvi oktató tanított, s amelynek jeles eredménye előrevetítette a külföldi tanulmányút gördülékenységét. Ebben a leckekönyvben, ahol megjegyzés található, ott minden tárgynál az szerepel, hogy jelesen vagy kitűnően kollokvált.

¹⁹ Révész: *Vallomások*, 22.

²⁰ Révész Imre bölcsészkarai leckekönyve, Kolozsvár, 1907. szeptember 10., TtREK R 7502.

²¹ Révész: *Vallomások*, 25–26.; Révész Imre történetíró tevékenységéről és történetiszemléletéről Erős Vilmos írt [l. ERŐS Vilmos: A szellemtörténet Debrecenben: ifjabb Révész Imre, *Aetas* 37(2022/3), 80–98.]; korábbi tanítványa, Gyimesi Pálma pedig a böhmi hatást vizsgálta Révész munkásságában [l. GYIMESI Pálma: Böhm Károly hatása ifjabb Révész Imre történetelméletére, *Történeti Tanulmányok* 18(2010) 45–66.].

Az említett külföldi tanulmányutat – visszaemlékezései szerint²² – a világhírű francia teológiai professzornak, Émile Doumergue-nek köszönhette, aki 1909-es magyarországi látogatásakor Kolozsvárott – éppen Révész kollégiumi szobájában – is megfordult, s az itt látottak arra ösztönözték, hogy a dél-francia teológiai karon két ösztöndíjas helyet létesítsen magyar diákok számára. Az egyiket maga Révész pályázta és kapta meg, így az 1910/1911-es tanévet egy Montauban nevű francia kisvárosban töltötte, ahol akkoriban működött a Faculté Libre de Theologie Protestante.²³ Vallomásaiban külön fejezetet²⁴ szentelt a montauban-i élményeinek, ebben ír arról, hogyan formálta teológiai látását és saját hitének fejlődését az „ódon, álmatag” dél-francia városban eltöltött idő, kezdve a diákársakkal kialakult viszony hatásaival, egészen a nagy mentorral, Émile Doumergue-gel²⁵ való személyes kapcsolatának vizsgálatáig, akinek erőteljes kálvinistaságát úgy jellemezte, hogy olyan volt, „akárcsak valami kedves öreg papbácsi a Tisza vidékéről: körszakállas, mindig feketeruhás, keménykalapos, végtelenül egyszerű, póznélküli”²⁶.

Francia diákigazolványa²⁷ mellett fennmaradtak azok a levelek²⁸ is, amelyeket montauban-i tartózkodása alatt a szüleinek írt, s amelyekben beszámolt a franciaországi létről. A kicsit kevesebb, mint egy évből 29 db hazaküldött levél maradt meg a Révész-hagyatékban, amelyekből kirajzolódik, hogy a kezdeti honvágy hogyan alakult át a tanév második felévére egyre magabiztosabb ott-tartózkodássá. Ezt jól mutatja, hogy a legelső hazaküldött levélben még a teológiai fakultás épületének alaprajzát is lerajzolta, s az is, hogy az első félévben kb. kétheti gyakorisággal érkeztek haza a levelek, hol édesapjához, hol édesanyjához, hol pedig nagymamájához (ebből csupán egy-kettő volt), de minden esetben külön írt nekik. Ezekben részletesen beszámolt az ott töltött időről, sok esetben még az időjárásról is, s mindig érdeklődött az otthon történetek felől. A második félévben a levelek ritkultak, s havi egy-két levélváltásra redukálódtak, ha pedig nem volt olyan számottevő történés, amelyet szeretett volna megosztani szüleinek, akkor

²² Uo., 36–37.

²³ Montauban-ban 1808-ban jött létre a Protestáns Teológiai Kar, ami 1906-ig a Toulouse-i Egyetemhez tartozott, majd az első világháborút követően áthelyezték Montepellier-be. Ma a Montepellier-i Protestáns Teológiai Kar és a Párizsi Protestáns Teológiai Kar együttesen alkotják a Párizsi Protestáns Teológiai Intézetet (L'Institut Protestant de Théologie). (<http://museeprotestant.org/notice/linstitut-protestant-de-theologie/>)

²⁴ Révész: 1990. 37–49.

²⁵ Émile Doumergue készítette el az első, modern értelemben vett, (egyház)történelmi módszerekkel megírt Kálvin-monográfiát, s még számos Kálvinnal kapcsolatos művet. *A művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban* című művét maga Révész fordította le, s adta ki hazánkban [DOUMERGUE, Émile: *A művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban* (ford. Révész Imre), Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1922]. Ehhez a fordításhoz maga Doumergue írt előszót, mely tulajdonképpen egy szeretetteljes hangvételű, Révész Imréhez írt levél, amelyben visszaemlékszik az 1909-es, öt magyarországi teológián tett látogatására. (<http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/DOUMERG.HTM>)

²⁶ Uo., 43.

²⁷ Carte d'étudiant á Révész, Henri, TtREK R 7503/1.

²⁸ Révész Imre levelei montauban-i tanévéből, TtREK R 7485.

csupán egy levelezőlapon írta meg néhány soros üdvözlést. A 29 db levélen kívül 8 db képeslapot²⁹ is hazapostázott, így illusztrálva a család számára Montauban városképét, s némelyikre kommentárt is írt arról, hogy mi látható a képen, vagy éppen milyen emlék köti az adott városrészhez. Az ott eltöltött időt – saját visszaemlékezése szerint – nehezítette, hogy az otthoni vizsgákra kellett készülnie, s hazaérkezve két félév tantárgyaiból kellett kollokválnia (ez a leckekönyvből is kiderül, ugyanis az 1910/1911-es tanév első és második félévére rögzített vizsgajegyek dátuma ugyanaz). A Montauban-ban töltött időből az említetteken kívül fennmaradt az a két, francia nyelvű dokumentum³⁰, amelyeket Émile Doumergue – a kar dékánja lévén – saját kézjegyével ellátott, s amelyek igazolták a két félévet.

Montauban-ból hazatérve nem csupán a távol töltött két félév tárgyait volt szükséges teljesítenie, hanem az első lelkészképesítő vizsgát is, melynek alapján „...segédlelkészi hivatalra képesítettnek nyilvánítatik és a szent szolgálatok teljesítésére, a sakramentumok kiszolgáltatására szokott mód és szertartás szerint felhatalmaztatik.”³¹ Ezt követően egy évet töltött segédlelkészként édesapja mellett Kassán. Teológiai önéletírásában³² úgy emlékszik vissza erre az esztendőre, mint a legkiválóbb gyakorlati terepre, amit végső soron kényszerűségből tapasztalt meg. Édesapja többnyire csupán az igehirdetői szolgálatba kívánta bevonni, hogy a fennmaradó időben Imre kellően felkészülhessen a második lelkészképesítő vizsgára, de megromlott egészségi állapota arra készítette fiát, hogy a gyülekezeti lelkészség valóságával maga is többet foglalkozzon. Az egyévnyi szolgálat után Kolozsvárra visszatérve, 1912. június 21-én teljesítette második lelkészképesítő vizsgáját³³, az elsőhöz hasonlóan jeles eredménnyel.

Révész Imre tanulmányait megvizsgálva egyértelművé válik, hogy honnan eredt az a tudományos nyitottság, amellyel később az egyháztörténetet művelte, ugyanis az evangélikus elemi iskola, majd a katolikus gimnáziumi évek segítették az ökumenikus szemlélet kialakítását. Ezen túlmenően a kolozsvári teológiai légkör liberális szemléletét ellensúlyozta a franciaországi, sokkal inkább ortodox-hugenotta protestantizmusfelfogás, s mindezeket megtapasztalva tudta kijelölni saját viszonyítási pontjait, majd ezekhez igazodva kialakítani saját református identitását. Természetesen ezt tovább formálta mindaz, amit tanulmányai után tapasztalt, azonban a 23. életévét betöltő fiatal teológus biztos alappal kezdhette el megélni az egyetemi tanári lét mindennapjait.

²⁹ Montauban-i képeslapok, TtREK R 7487.

³⁰ Révész Imre montauban-i dokumentumai, Igazolás 1911. február 25., Igazolás 1911. június 1., TtREK R 7503/2–3.

³¹ Révész Imre hivatalos iratai, bizonyítványai, oklevelei; bizonyítvány az első lelkészképesítő vizsgáról, TtREK R 7538/1. 3.

³² Révész: *Vallomások*, 52–53.

³³ Révész Imre hivatalos iratai, bizonyítványai, oklevelei; bizonyítvány a második lelkészképesítő vizsgáról, TtREK R 7538/1. 4.

„A GYÖNYÖRŰSÉGES TERHES IGA” – A KOLOZSVÁRI TANÁRI ÉVEK

„A Révész Imre unokája nem készül historikusnak?” – tette fel levelében az igencsak beszédes kérdést Nagy Károly, a kolozsvári teológiai fakultás egykori igazgatója, aki Révész Imrét már montauban-i tartózkodásakor kiszemelte arra az egyháztörténeti tanári állásra, amely Pokoly József Debrecenbe történő távozása után üresen maradt. A fiatal teológusban – saját visszaemlékezései szerint – újra felcsillant a lehetősége a gyerekkora óta dédelgetett elképzelésnek, nevezetesen, hogy tanár váljon belőle, s az a gondolat, hogy a tanári és a tudományos pálya össze is fonódhat, még inkább arra ösztönözte, hogy elfogadja az állást. S bár egy ideig reménykedett abban, hogy Németországban is eltölthet egy évet azért, hogy egy másik típusú protestantizmusfelfogást is megismerjen (Ernst Troeltschben látta Doumergue baloldali ellenképét), a tanári állás elfogadásával véglegessé vált, hogy a német tanulmányútra nem fog sor kerülni.³⁴

Az 1913 októberében Kolozsváron kiállított minősítési kimutatáson³⁵ már szerepel, hogy Révész az év szeptemberében Sárospatakon tette le akadémiai magántanári vizsgáját teológiából, melynek része volt egy írásbeli dolgozat „A tudományos egyháztörténetírás” címmel, illetve egy próbaelőadás „Dévai Bíró Mátyás az első magyar kálvinista” címmel. Ugyanezen kimutatáson szerepel az is, hogy Révész „...tanárságában kifogástalanul s mindennek teljes elismerését kiérdemelve működik”, mely megjegyzés azért kerülhetett be a dokumentumba, mert – Pokoly távozásának okán – rögtön a második lelkészképesítő vizsgát követően, már 1912-ben vállalnia kellett a helyettes tanári pozíciót. Az említett kimutatásban az is szerepel, hogy „...egészséges, épszervezetű, a tanári hivatás teljesítésére alkalmas”, mindez azt jelentette tehát, hogy képesítést nyert az egyetemi tanári működésre, így az Erdélyi Református Egyházkerület Közgyűlése 1913 novemberében 99 szavazattal nyilvános rendes tanárrá választotta.³⁶

Már nyilvános rendes tanárként 1914. június 30-án házasodott meg aranyosbágyoni Váró Margittal, aki székely családból származott, s hogy mennyire lehetett erős ez a kötelék már a kapcsolatuk legelején, jól mutatja, hogy Váró Margit a házasságkötést megelőzően áttért katolikusról református hitre.³⁷ Házassági anyakönyvi kivonatuk fordítása³⁸ szintén megtalálható a TtREK Kézirattárában, s bár Révész önéletírásában a házasságkötés tényén túl nem tesz semmilyen más említést feleségéről, a kéziratári dokumentumokból kiderül, hogy 1913-ban szerzett énektanítói oklevelet, s olyan nagy formátumú személyek előtt kellett bizonyítania

³⁴ Uo., 49–51.

³⁵ Minősítési kimutatás, Kolozsvár, 1913. október 24., TtREK R 7505.

³⁶ Révész Imre hivatalos iratai, bizonyítványai, oklevelei; Kivonat az erdélyi református egyházkerület Kolozsvárt 1913. évi november hó 8–10. napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyvéből. TtREK R 7538/1. 5.

³⁷ Révész Imre és Váró Margit anyakönyvi kivonatai és egyéb hivatalos iratai, Áttérési bizonyítvány, TtREK R 7538/2.

³⁸ Uo. – Hiteles fordítás. Házassági anyakönyvi kivonat.

tehetségét, mint Kacsóh Pongrác, Kodály Zoltán és Weiner Leó. Az is kiderül a forrásokból, hogy a Kolozsváron eltöltött utolsó tanévükben egyházi éneket és zenét tanított a teológiai fakultáson.³⁹ Házasságukból három leánygyermek született, közülük Gabriella (1915) és Margit (1916) még a kolozsvári években, bár mindkettejük Kassán jött világra, 1923-ban pedig Debrecenben született meg Zsófia.⁴⁰

Alig három oktatóval eltöltött esztendő után Kecskeméthy István, a fakultás igazgatója olyan, elismerő szolgálati bizonyítványt állított ki Révész tanári tevékenységéről, amelyben úgy fogalmazott, hogy „...előadásában könnyű, világos, modern, mély tudás és filozófiai áttekintés, széles körű tárgyainak minden részében nagy tájékozottság, biztos ítélet jellemzik. Szemináriumában az ifjúságnak a tudományos munkálkodására (egyet. ill. magy. egyháztörténeti olvasmányok) nem csak lelkes ösztönzője, hanem hivatott kalauza is.”⁴¹ Az elismerő szavak egyértelműen ellensúlyozzák Révésznek azt a kishitűségét, melyet Vallomásaiban jegyzett le oktatói tevékenységéről, nevezetesen, hogy gyengének és nagyon kezdetlegesnek érezte azt, amit a hallgatóknak adni tudott az előadásai során. A valódi egyháztörténelem művelése azonban már ekkor megmutatkozott, ugyanis – visszaemlékezései szerint – az jelenthetett valamiféle érdekességet diákjai számára, ha források feldolgozására ösztönözte, s ezáltal bevezette őket az önálló kutatómunka rejtelmeibe. Előadásainak, illetve ebben az időszakban saját kutatásainak is három fő pillére, vagy ahogy ő nevezi, „koncentrikus köre” volt: a középkorvég, a reformációtörténet, illetve Kálvin alakja és műve.⁴² Jelen írásban nem kívánom részletezni, hogy pontosan milyen óraszámokban tanította tárgyait ebben az időszakban, illetve hogyan strukturálta át a képzést Pokoly József után, hiszen ezt megtette tanulmányában⁴³ Biró István. Annyit azonban érdemesnek tartok megemlíteni, hogy nem az egyháztörténet volt az egyetlen tárgy, melyet tanított, ugyanis hozzá tartozott az egyetemes egyháztörténet, a magyar protestáns egyháztörténet, a magyar protestáns egyházi irodalomtörténet, az egyházjog, a dogmatörténet, illetve francia és német nyelvet is oktatott.

Annak ellenére, hogy a második lelkészképesítő vizsgát 1912-ben abszolválta, lelkészi diplomát⁴⁴ csak 1916-ban kapott, melyen már mint teológiai tanár szerepel, s amellyel kibocsátott lelképásztorrá vált, az anyaszentegyház által hivatalosan is felhatalmazva arra, hogy kiszolgáltassa a sákramentumokat, illetve elvégezzen minden más kötelezettséget, amely együtt jár a lelképásztori léttel. Ugyanebben az évben szerzett doktori fokozatot is a Kolozsvári Ferenc József Tudományegye-

³⁹ Uo. – Énektanítói oklevél, Hivatalos bizonyítvány.

⁴⁰ Kovács I. (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem Református*, 106–107.

⁴¹ Révész Imre hivatalos iratai, bizonyítványai, oklevelei; Szolgálati bizonyítvány, TtREK R 7538/1. 6.

⁴² Révész: *Vallomások*, 55.

⁴³ BIRÓ István: Az egyháztörténet oktatása a kolozsvári teológiai fakultáson 1895 és 1948 között, in: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Határtalanul a batárok között. Egyháztörténeti tanulmányok*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2020.

⁴⁴ Révész Imre lelkészi diploma, Kolozsvár, 1916. április 30., TtREK R 7507.

tem Bölcsészettudományi Karán „Bod Péter mint történétíró” című disszertációjával. A latinul kiállított doktori oklevelet⁴⁵ a TtREK Kézirattára őrzi, fejlécét kézzel rajzolt iniciálé-szerű betűk, illetve egy hatalmas, fa függőpecsét díszíti.

Annak ellenére, hogy a nyolc, Kolozsváron tanárként eltöltött év alatt számos sikerélményben lehetett része – ideértve a lelkészi diploma és a doktorátus megszerzését, a családalapítást, illetve az ösztönző visszajelzéseket –, Révésznek mégsem lehetett önfeledt a tárgyalt időszak. Csupán két éve állt a katedrán, s egy hónapja volt házas, amikor kirobbant az első világháború, melynek borzalmaira úgy emlékszik vissza, mint ami segített hitének mélyítésében. Vallomásaiban úgy fogalmaz, hogy

„Sok vívódás közepette most kezdett először felderengeni előttem a Kereszt titka, s most éreztem először, fojtogató valóságként, megváltásra szoruló voltomat. Az 1918-1920-as rettentő idők Kolozsvárt átélése pedig először tette számomra kézzelfogható bizonyossággá a megtartó és megmentő Kegyelem naponkénti csodáit s először tanított meg szakadó szívvel naponként imádkozni s a Szentírásban naponként kutatni Istenem örök akarátát és arra a napra szóló parancsát.”⁴⁶

Biró István tanulmányában⁴⁷ rávilágít arra a tényre is, hogy mennyire megnehezítette az oktatási tevékenységet a fokozatos impériumváltás és a román bürokrácia begyűrűzése az addig teljesen magyar anyanyelvű mindennapokba, illetve a spanyolnátha miatt elrendelt oktatási szünet is.

Az összeomlás és Trianon tragédiájának körülményei között ismerte fel Révész azt a tényt, miszerint „Erdély többé nem szellemi otthon”, s – visszaemlékezése szerint – az egyébként is gyengébb és érzékenyebb idegrendszere elviselhetetlennek érezte mindazt a megpróbáltatást, amivel 1920 után szembe kellett volna néznie, ugyanis annak ellenére, hogy felesége ősi székely család sarja, és ő maga is eltöltött tizenegy esztendőt Erdélyben, lelkületében mégsem tudott erdélyivé formálódni. Ennek ellenére úgy ír Erdélyről, mint aminek hatása nélkül nem tudta volna elvégezni a Tiszántúlon rá bízott feladatokat. 1919-ben nyílt meg tehát számára az a lehetőség, mellyel élve megtapasztalhatta az önálló lelképásztori lét valóságát, ugyanis meghívták a debreceni Árpád téri gyülekezet lelkészének, s ő a meghívást készséggel el is fogadta.⁴⁸ A hazaköltözésről fennmaradt dokumentum⁴⁹ az a hazatelepülési bizonyítvány, amelyet már a román hatóságok állítottak ki, s amelynek hátoldalán külön fényképen szerepel Révész Imre és külön fényképen Váró Margit a két leánygyermekkel.

⁴⁵ Révész Imre bölcsészdoktori oklevele, Kolozsvár, 1916. június 3., TtREK R 7508.

⁴⁶ Révész: *Vallomások*, 54–55.

⁴⁷ Biró: *Az egyháztörténet oktatása*, 288.

⁴⁸ Révész: *Vallomások*, 57–58.

⁴⁹ Révész Imre hivatalos iratai, bizonyítványai, oklevelei; Certificat de repatriare, TtREK R 7538/1. 8.

Nagyon beszédes, ahogyan Révész fogalmaz Vallomásaiban a kolozsvári tanári éveiről. A kiscímbe említett „gyönyörűséges terhes iga”⁵⁰ kifejezésben benne foglaltatik mindaz a kettősség, amit a tanulmányok sikeres befejezése és a pályakezdés nehézségei jelentettek, ugyanis ez a kettő egy rövid ideig fedte is egymást, mi több, a doktorátus megszerzésekor már négy esztendő telt a katedrán. Gyönyörűséges lehetett a saját tanárai által belé vetett bizalom miatt, s amiatt is, mert – alapvetően szellemi és nem gyakorlati ember lévén – azzal foglalkozhatott, amit valójában szeretett: a tudománnyal, illetve annak művelésével és átadásával. Terhes lehetett azonban két okból is: egyrészt mert vélhetően ő maga még nem érezte elegendőnek tudását ahhoz, hogy a tőle alig egy-két évvel fiatalabbakkal szemben a katedrára álljon, másrészt pedig azért, mert az első világháború egésze ezekre az évekre esett, s egyre nehezebbé vált a létezés az addig biztonságot adó Alma Mater falai között.

DEBRECENI ÉVEK (LELKÉSZSÉGTŐL A PÜSPÖKSÉGIG)

Révész Imre családjával tehát 1920-ban költözött át Kolozsvárról Debrecenbe, ahol először került „közvetlen közelségbe a magyar református egyházi élet valóságával”⁵¹. Az átköltözéstől a püspöki tisztség betöltéséig eltelt időszak igen eseménydús tizennyolc esztendő t foglalt magába, amikor is amellet, hogy intenzív gyülekezeti (gyakorlati) szolgálatot végzett, egyre inkább elmélyült a tudományban és haladt előre a tudományos ranglétrán is. A püspökség előtti évek különböző működési területeit nem szeretném részletesen ismertetni, ugyanis ennek feltárása kívül esik a tanulmány témájának keretein, és sokkal inkább egy majdani monográfia feladata lesz. Ebben a rövid, összefoglaló írásban csupán felvillantani szeretném azokat a fontos eseményeket, amelyek egyaránt meghatározták Révész lelkészi és tudós pályáját. Mivel ezzel az időszakkal kapcsolatban nem végeztem mélyebb levéltári kutatást, ezért főként – ahogy eddig sok esetben tettem – Révész teológiai önéletírására, a Kovács I. Gábor által szerkesztett adattárra, illetve néhány esetben kéziratári forrásokra támaszkodom az ismertetés során.

Révész Imre áttelepülése után 1920–1930 között töltött be lelkészi tisztséget Debrecenben, mely szolgálat ideje alatt – ahogy azt Vallomásaiban részletezi⁵² – sokkal erősebb volt a missziói⁵³ beállítottsága, mint az egyházpolitikai. Ezt a fajta

⁵⁰ Révész Vallomásaiban a kifejezés után zárójelben feltüntetett egy magyarázó félmondatot, miszerint ezt a biblikus és találó kifejezést az a Nagy Károly írta egyik levelében, aki meghívta őt az egyháztörténet tanárának. (Révész: *Vallomások*, 54.)

⁵¹ Révész: *Vallomások*, 59.

⁵² Uo., 59–65.

⁵³ Ebben az időszakban a Magyarországi Református Egyházon belül több teológiai irányzat bontakozott ki, a hitvallásos egyházépítő ortodoxia, a leginkább filozofikus neokantiánus irányzat, az ortodoxiához közelítő történelmi kálvinizmus mellett helyet kapott az ébredési mozgalmakhoz köthető belmissziós irányzat. Ennek lényege, hogy a vallásos szokások ne tradíció útján öröklődjenek tovább, hanem a magukat vallásosnak nevező, de egyháztól eltávolodott emberek tapasztal-

szemléletet elsősorban a kolozsvári évek alatt megtapasztalt egyesületi kereszténység tevékenységéből tanulta és vette át, mely egyesületek elsősorban ifjúsági szabad szerveződések voltak, mint pl. a Bethánia, a Diákszövetség vagy a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE). Ezenkívül teológiai látására hatással volt Karl Barth, a nagyhatású svájci teológus, s bár Révész nem tartotta magát a „barthianus” irányzat követőjének, gondolatiságával sok esetben egyetértett, s gyakorlati szolgálatában is követendőnek tartotta a Barth által leírtakat. A felsorolt hatásokon és szemléletmódokon túl Révész debreceni lelkészsége idején felfigyelt az ökumenikus mozgalomra is, melynek külföldi tevékenységébe – állítása szerint nyelvi nehézségek miatt – nem volt módja bekapcsolódni, de szellemiségét magáénak érezte annál is inkább, mivel fiatalkora óta foglalkoztatta az „egy nyáj” gondolata, s a Krisztus-hívők egységének valamiféle megvalósulása. Bár teológiai látásmódját, s fennmaradt prédikációinak szövegeit nem vontam vizsgálat alá, de a leírtakból következik, hogy az 1920–1930 között végzett lelkészi szolgálatát a fenti hatások miatt igen tág perspektíva határozhatta meg, s vélhetően ebben a szellemben szervezte a gyülekezeti életet, s hirdette Isten igéjét.

Ahogy az korábban említettem, Révész ebben a periódusban igen sokoldalú munkásságot folytatott, s nem maradt meg csupán Debrecen egyik lelkészének a számos ígéhirdető közül. Az egyházi berkeken belüli tevékenysége több tisztség viselését jelentette, így 1921-től a debreceni református egyházmege tanácsbírája, közalapi és vasárnapügyi bizottsági tag, illetve könyvtári bizottsági elnök volt 1935-ig. 1923 májusa és 1929 májusa között töltötte be a Tiszántúli Református Egyházkerület főjegyzői pozícióját,⁵⁴ így tulajdonképpen Baltazár Dezső püspök helyettese volt, majd 1929-től a kerület tanácsbírója, 1936-tól levéltárnoka is. 1925-től tagja volt a Révész Imre bizottságnak, 1928-tól a Nagy József-alapítvány bizottságának, 1930-tól a II. lelkészképesítő vizsgabizottságnak, 1934-től a debreceni kollégiumi igazgatósági tanácsnak és a debreceni református leánygimnázium igazgatósági tanácsának, 1935-től a kollégiumi és egyetemi könyvtár bizottságának. 1930–1934 között a tanítóképző vizsgabizottsági elnöke volt. Az országos

---

talati úton nyerjenek bizonyosságot az Istennel való élő kapcsolatról. Tehát a missziói munka főként egyházon belülré irányult (belmisszió), de természetesen kifelé is működött a missziós törekvés. Bővebben l. BARCZA JÓZSEF – DIENES DÉNES (kiad.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918-1990*, A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai, 4. köt., Sárospatak, 1999, 33–42.

⁵⁴ Püspökségének szempontjából ez a pozíció kiemelkedő fontosságú, ugyanis a vállalt feladatkör és feladatmennyiség a legközelebbi betekintést nyújtotta a püspöki pozíció milyenségébe, s ezen tapasztalatok fényében tudta megítélni az egyházkormányzói pozíció elfoglalását. Arról, hogy milyen lendülettel vetette magát a munkavégzésbe, a Baltazár Dezsőről írott munka egyik fejezete árulkodik: „Az ő ajánlatára megválasztott új egyházkerületi főjegyző, dr. Révész Imre, Debrecenben, a nagy ősök örökébe állított lelkipásztorban buzgó és kész segítséget lelve, aki fiatal erejének és ambíciójának teljében örvendő szívvel vállalt át abból a munkából részt, amely a főgondnok hosszas betegeskedése miatt, szinte emberfölöttire szaporodott.” – CZEGÉLYÉDY Emánuel: *Dr. Baltazár Dezső református püspök életrajza*, Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1931, 37.

egyházi életben is kiemelkedő szerepe volt már lelkészi működése alatt, ugyanis 1925–1930 között volt az egyetemes konvent tagja és jegyzője, 1928–1929-ben az egyetemes zsinat választott tagja, illetve ugyanebben az időintervallumban az egyházfegyelmi bizottság és tudományügyi bizottság tagja. Ezenkívül 1928-tól a nyíregyházi Kálvineum tanítóképző intézet igazgatótanácsának is tagja volt.⁵⁵

Tudományos tevékenysége is ezekben az években bontakozott ki, főként miután 1930-ban – sorsszerűen – ismét Pokoly Józsefet váltotta a katedrán, ugyanis nyugdíjazását követően Révész Imrét hívták meg a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karának Egyháztörténeti Tanszékére. Munkásságára azonban már korábban is felfigyeltek, ugyanis 1924-ben, négy évvel áttelepülése után a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának rendes tagjává választották.⁵⁶ Kiemelkedő tudományos teljesítményének tulajdonképpeni elismerése volt, hogy ő írhatta a Hóman Bálint által szerkesztett *A magyar történetírás új útjai*⁵⁷ kötetbe az egyháztörténet-írásról szóló tanulmányt, majd Domanovszky Sándor is rá bízta az ötkötetes *Magyar művelődéstörténetben* a Reformáció és ellenreformáció című fejezet⁵⁸ elkészítését. Önálló tudományos munkái közül az egyik legjelentősebb a *Magyar Református Egyháztörténet I. 1520–1608*,⁵⁹ amely egy tervezett sorozat első és egyetlen köteteként jelent meg, ugyanis a nagyszabású munkát püspöki szolgálata miatt nem tudta folytatni, képességei azonban megvoltak hozzá, hogy egyedül írja meg több kötetben a teljes magyarországi református egyháztörténetet. A felsorolt kiemelkedő jelentőségű munkák mellett érdemes ebből az időszakból megemlíteni, hogy ő maga készítette el a nagyapjáról szóló monográfiát⁶⁰ is. E rövid fejezet keretei nem engedik meg, hogy teljes egyháztörténet-írói munkásságát felvázoljam, annyit azonban érdemesnek tartok megjegyezni, hogy a fent említett legjelentősebb írásainak történetírói szemléletmódja a szellemtörténethez áll közel, mi több, ezt az irányzatot képviseli, ugyanis a tudományos egyháztörténet-írás nem más, mint a vallásos szellem cselekedeteinek történeti módszerekkel történő vizsgálata.

A tudományos tevékenység elismerése sem maradt el. 1927-ben a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Hittudományi kara magántanárrá habilitálta⁶¹ „az egyháztörténelemnek a magyar protestáns egyháztörténelem különös tekintettel az irodalom és a theologia történetére” tárgy köréből, majd 1935-

⁵⁵ Kovács I. (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem Református*, 118.

⁵⁶ Révész Imre hivatalos iratai, bizonyítványai, oklevelei; Debreceni Tisza István Tudományos Társaság oklevele, TtREK R 7538/1. 9.

⁵⁷ Révész Imre: *Egyháztörténelem*, in: Hóman Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931, 141–183.

⁵⁸ Révész Imre: *Reformáció és ellenreformáció*, in: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*, 3. köt., A kereszténység védőbástyája, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1939–1942, 407–448.

⁵⁹ Révész Imre: *Magyar Református Egyháztörténet I. 1520–1608.*, Debrecen, Magyar Református Egyház, 1938.

⁶⁰ Révész: *Révész Imre élete (1826–1881)*.

⁶¹ Révész Imre Magántanári Oklevél, Debrecen, 1927. május 13., TtREK R 7510.

ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta⁶² (rendes tag bő tíz évvel később, 1946-ban lett). Ugyanebben az évben kapta meg Horthy Miklós kormányzótól a korszak legmagasabb tudományos-művészeti kitüntetését, a Corvin-koszorút, aminek teljes dokumentációját őrzi a TtREK Kézirattára. A gyűjteményben megtalálható a díszes oklevél, a két kísérőlevél, illetve egy színes brossúra, amely a díszjelvény alapszabályait és az ezzel járó törvénymódosításokat tartalmazza.⁶³ Munkásságát nem csupán itthon, hanem külföldön is elismerték, ugyanis abban az évben, amikor püspökké választották, a genfi egyetem díszdoktora is lett.⁶⁴ A lelkesi és egyháztörténeti munkássága mellett számos lapnak volt munkatársa, így a *Hit és Élet* szerkesztője (1921–1923), a *Protestáns Szemle* társszerkesztője (1924–1938), a *Reformáció* főmunkatársa (1925–1931), a *Debreceni Protestáns Lap* főszerkesztője (1926–1933), a *Református Élet* főszerkesztője (1934–1944) és az *Igazság és Élet* füzetek szerkesztője (1935–1944) is volt.⁶⁵

Révész Imrét 1938 őszén a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökévé választották, noha saját bevallása szerint ő sohasem akarta ezt a szolgálatot, s ezzel háttérbe szorult mindaz, amit 1938-ig oly nagy szeretettel művelt: a „klasszikus” gyülekezeti lelkészség, az egyháztörténeti tevékenység, illetve az egyetemi oktatói munka is.

ÖSSZEGZÉS

Ebben a rövid, a püspöki működést megelőző életút-bemutatásban igyekeztem feltárni, hogy melyek voltak Révész Imre életének azon legfontosabb állomásai, melyek az egyházkormányzói tisztség betöltéséig meghatározták őt. A család és származás vizsgálatával érthetővé válik, hogy honnan eredt az az olthatatlan tudásszomj, amely Révést mindvégig jellemezte, ugyanis családfájának apai és anyai ágán is olyan, többgenerációs értelmiségi-láncolat rajzolódik ki, mely nem is predesztinálhatta másra. Iskolái megerősítették benne „hovatarozását”, az evangélikus elemi és katolikus gimnáziumi évek tették tulajdonképpen hitvalló reformátussá, s ezek az intézmények munkálták ki benne azt a gondolatot is, hogy továbbviszi a családi örökséget, s ő maga is református lelkész lesz. A teológiai tanulmányok hozták később azokat a lehetőségeket, amelyeknek segítségével – a nemzetközi tudományos életet is megismerve – szélesíthette látókörét és elindulhatott az egyháztörténetisé válás útján is. Az első világháború egyfajta törést jelentett az addig – mondhatni – folyamatos pályáivben, azonban kellett ahhoz, hogy az áttelepülés döntésének meghozatalával a hazai tudományos és

⁶² Magyar Tudományos Akadémia Oklevele, TtREK R 7512/A.

⁶³ Révész Imre, Corvin-koszorú, 1. Díszoklevél, Budapest, 1935. március 13., 2. Hóman levele, Budapest, 1935. március 25., 3. Hertelendy osztálytanácsos levele, Budapest, 1935. április 12., 4. A magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény alapszabályai, TtREK R 7511/1-4.

⁶⁴ Révész Imre díszdoktori oklevele (Diplome de Docteur en Theologie Honoris Causa), Genf, 1938. szeptember 30. TtREK R 7514.

⁶⁵ Kovács I. (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem Református*, 118.

egyházi életben is új lehetőségek nyílnak előtte, s korának legkiválóbb egyháztörténésze, majd meghatározó egyházkormányzója legyen. Ifj. Révész Imrét élete 49 évének tapasztalatai felkészítették tehát arra, hogy békeidőben Magyarország legkiterjedtebb és legtöbb hívő lelket számláló egyházkerületének élére álljon, arra azonban nem, ami valójában várta az elkövetkezendő tíz és fél esztendőben, s ami miatt joggal nevezhető a 20. századi magyar református egyháztörténet egyik legmeghatározóbb alakjának.

ABSTRACT

Kinga Julianna Dezső: Imre Révész's Path to Church Governorship (1889-1938)

Imre Révész held the position of bishop of the Transibiscan Reformed Church District between 1938 and 1949. At the age of 49, he was appointed to the governorship of this church district; however, he followed a very diverse path until he was able to occupy this position. The study attempts to highlight the most important milestones that led to his election as a bishop in 1938; and the influences that shaped his attitude and his theological vision. First of all, his origin and family history, secondly, his schooling, i.e., primary, secondary and then higher education, and in addition, the most important people who influenced his world view will be mapped. Having reviewed his studies, the most important milestones after his graduation will be examined. It will also be looked into, what the reason for his moving to Debrecen was, and what offices and positions he held in the Calvinist Rome until he was able to take the leading position of the Transibiscan Reformed Church District with the largest number of believers in Hungary. My research was based on the theological autobiography of Révész and the primary sources found in the Révész Legacy.

***

Keywords: 20th Century History of the Reformed Church in Hungary, Bishop Imre Révész, Transibiscan Reformed Church District, church career, Debrecen